

*В.П. Решетило, канд. екон. наук, доц.,
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна*

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ЕФЕКТ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ІНСТИТУТІВ

Базуючись на синергетичному аналізі розвитку відкритих складних нелінійних систем, у статті досліджуються основні функції і структура зовнішнього середовища банківських інститутів в Україні, аналізується синергетичний ефект посилення взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку банківських інститутів.

Ключові слова: банківські інститути, синергетика, самоорганізація, порядок і хаос, флуктуації, функції зовнішнього середовища, фактори порядку, джокери, синергетичний ефект.

Постановка проблеми. Становлення ефективно функціонуючої системи банківських інститутів і посилення їхнього впливу на економічний розвиток країни є важливою теоретичною і практичною проблемою. Благотворно впливати на економічний розвиток під силу лише розвинутій і сильній банківській системі, яка, на жаль, в Україні все ще не склалась. Як відомо, активи великого банку у світі в середньому дорівнюють 70-80 млрд. дол. [11, с. 77]. Загальні активи всієї банківської системи України складають 103,8 млрд. грн. [13, с. 67], або приблизно 19,2 млрд. дол., тобто вони майже в 4 рази менші за активи одного великого банку світового рівня. Комерційні банки США надають щорічно кредитів на суму 2,5-3 трлн. дол. [12, с. 279], тоді як кредитний портфель банківської системи України дорівнює 72,2 млрд. грн. [13, с. 67], що складає приблизно 0,5 % від аналогічного показника банківської системи США. Якщо порівняти відносні показники, то активи банківської системи України складають 24 % від ВВП, у той час як аналогічний показник становить в США 343 %, у Німеччині – 271 %, у Японії – 267 % [11, с. 57]. Частка банківських кредитів у загальному обсязі інвестицій в Україні також складає мізерну величину – 7 % у 2003 р. [6, с. 6]. Кредити, надані в економіку в 2003 р., дорівнювали лише 19 % від ВВП України, в той час як співвідношення кредитів і ВВП складає: в Німеччині – 113 %, в США – 119 %, в Японії – 193 % [3, с. 9].

Одночасно зберігається високий рівень ризикованості банківської системи України, оскільки балансовий капітал банків, – основа їхнього стабільного функціонування, – практично не змінюється. У 1998 р. він складав 2 млрд. дол., а в 2003 р. – 2,1 млрд. дол. По відношенню до рівня ВВП частка балансового банківського капіталу складає лише 4,8 %, тоді

як у країнах Центральної і Східної Європи – більше 40 % [3, с. 7]. Темпи зростання капіталу українських банків в останні роки були в декілька разів менші, ніж темпи приросту грошової маси. За останні три роки обсяги депозитів зросли в 1,5-2 рази, а капітал банків зріс лише на 10-20 %. Це означає нездатність банківської системи ефективно залучати вільні грошові кошти населення. Банківські інститути в Україні все ще знаходяться в стадії свого становлення, а банківська система України за своїми основними параметрами ще не відповідає потребам економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування банківських інститутів і банківської системи в Україні активно досліджуються в роботах С. Тігіпка, А. Даниленко, А. Дзюблюка, А. Вожжової, А. Гриценко, А. Гальчинського, О. Кузнецова, О. Клименко, А. Мороза, В. Міщенко, М. Савлука [2, 3, 5, 7, 14]. Однак, досить часто, особливо в роботах фахівців НБУ, банківські інститути розглядаються “самі по собі”, у відриві від зовнішнього середовища, у якому вони функціонують. В управлінні банківською системою все ще панують принципи класичного детермінізму, наївна віра в жорсткі причинно-наслідкові зв'язки за правилом: “те чи інше рішення обов'язково буде мати певні прогнозовані наслідки”. Але насправді банківські інститути, як нелінійна, відкрита і складна система, досить часто у своєму розвитку демонструють хаотичність, непередбачуваність, багатовекторність можливих шляхів подальшого розвитку. Мова йде не лише про існування банківських ризиків, які існували завжди. Розвиток банківської системи в сучасному світі відбувається у складному зовнішньому середовищі, яке формує її нелінійний розвиток, збільшує рівень невизначеності, потребує її кооперативних, когерентних взаємодій із

зовнішнім середовищем. Подальше дослідження функціонування банківських інститутів вимагає нових методологічних підходів, одним із яких є *синергетика* – теорія самоорганізації і розвитку відкритих складних систем будь-якої природи. Економічна синергетика зосереджується на проблемах нестійкості, нелінійності, біфуркаціях і хаосі в економічному розвитку [8, 9]. Поява синергетики привела до виникнення поняття “*синергетичний ефект*”, який полягає у формуванні такої взаємодії елементів системи, результат якої набагато переважає суму ефектів, породжуваних кожним елементом окремо. Математично це означає, що ефект взаємодії декількох елементів системи ($\bar{E}V_{AB}$) буде набагато більшим, ніж проста арифметична сума окремих ефектів від їх діяльності ($EV_A + EV_B$), тобто:

$$\bar{E}V_{AB} > EV_A + EV_B. \quad (1)$$

У руслі синергетики як постнекласичної науки складається нове, нелінійне мислення. Воно характеризується трьома “не”: нерівноважність, нестійкість, незворотність. Як пише М.А. Чешков, “разом з концепціями флуктуації, біфуркації, когерентності (кооперативності), ці три категорії утворюють власне кажучи “нову базову модель пізнання”, дають науці “нову мову” [17, с. 130].

Мета даної статті – використовуючи основні положення синергетичної парадигми, дослідити головні функції і структуру зовнішнього середовища функціонування банківських інститутів, а також умови та фактори формування синергетичного ефекту взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку банківської системи.

Основна частина. Центральною категорією синергетики є категорія “*самоорганізація*”, під якою розуміються процеси виникнення макроскопічно упорядкованих просторово-часових структур у складних нелінійних системах, що знаходяться в станах, далеких від рівноваги, поблизу точок біфуркації, де поведіння системи стає нестійким. Це означає, що в даних точках система під впливом навіть незначних флуктуацій може різко змінити свій стан. Основне протиріччя, що прагне розв’язати синергетика, задається опозицією “*порядок-хаос*”. Синергетика відновлює і розкриває позитивну роль хаосу і вважає, що все нове народжується через хаос. Будь-яка система знаходиться в хаотичному стані, якщо вона втрачає свої основні якості, властивості, характеристики і параметри. Формування хаосу в системах може проходити двома шляхами:

революційно – стрибкоподібно, шляхом вибуху; чи еволюційно – шляхом поступової зміни параметрів, характеристик системи. Багато дослідників вважають, що у всіх системах, у тому числі і соціально-економічних, необхідне суворо визначене співвідношення між хаосом і порядком, близьке до золотого розтину. З цим можна погоджуватися чи не погоджуватися, але відхилення від цього співвідношення веде або до “*посиленого*” порядку або до деструктивного хаосу. В дослідженнях спеціалістів з хаосології підкреслюється: головне – не намагатись ліквідувати хаос і установити абсолютний порядок, а знайти форми їх синтезу, поєднання. З кількісної точки зору виникнення порядку означає зменшення ентропії системи, що відбувається через наростання хаосу в зовнішньому середовищі. Розвиток для синергетики – це синтез порядку і хаосу, обумовлений прагненням до максимальної стійкості системи.

В безлічі конкретних випадків, підкреслюють творці синергетики, порядок невіддільний від хаосу, а хаос часом виступає як надскладна упорядкованість [16, с. 76]. Тому не дивно, що в деяких провідних західних банків і холдингових компаній активно працюють так звані “фахівці з хаосу”, які активно використовують нелінійний аналіз для визначення можливих сценаріїв розвитку ситуації. Спеціалісти з хаосу вважають, що ринки живуть за своїми, більш складними, законами, ніж прийнято вважати. Їх можна вивчати, користуючись тими ж методами і прийомами, які застосовуються для дослідження коливальних хімічних реакцій, змін сонячної активності чи сходу сніжних лавин. У США цю область досліджень називають “*новою ракетною наукою*” (може через те, що ключові позиції тут зайняли фахівці, які в недалекому минулому займалися надсекретними військовими розробками). Економічні прогнози, які спираються на поняття хаосу та дивних аттракторів розвитку складних нелінійних систем, стали сферою діяльності, яка швидко розвивається в провідних країнах світу. З’явилися “*нелінійні журнали*” – “*Прикладна нелінійна динаміка*”, “*Nonlinearity*”, “*Chaos*” та інші, в яких друкуються матеріали з галузей нелінійних наук.

Роль хаосу може бути двоякою: деструктивна на одних етапах розвитку системи і конструктивна – на інших. Яскравою ілюстрацією цього положення є історія становлення банківської системи в Україні, яка виникла в умовах правового хаосу і тотальної

безконтрольності. Достатньо згадати, що відкриття банку в Україні в 1990 р. з юридичної точки зору можна було порівняти зі створенням приватного підприємства з статутним фондом у 5 млн. крб. (обов'язковий статутний фонд, необхідний для отримання банківської ліцензії), а сама процедура відкриття банку нагадувала купівлю квартири. Комсомольські і партійні “активісти” швидко скористались цією ситуацією, обмінюючи владу на власність, і почали контролювати фінансові потоки, отримуючи солідні дивіденди. У той же час в країні відбувалось масове відкриття малих “кишенькових” банків, у які директорський корпус вкладав грошові кошти своїх підприємств, що привело до перекачування капіталу з реального в спекулятивний сектор економіки. Як наслідок, у 1991 р. в Україні нараховувалось 90 комерційних банків, у 1992 р. їх було вже 133, а в 1993 р. – 207 [6, с. 79]. Характерною була і ситуація 1993 р., коли Кабінет Міністрів України видав декрет, який забороняв державним підприємствам та установам брати фінансову участь у створенні комерційних банків. При цьому акції державних підприємств в АКБ передавались в управління Міністерству фінансів. Банки миттєво “самоорганізувались”, передавши більшу частину своїх акцій новим приватним компаніям. У результаті, в кінці 1994 р. 60 % капіталу Промінвестбанку, які раніше належали державі, чарівним чином поміняли власника і стали приватними. Процес “усихання” державного пакета акцій проходив і в інших банках. Так, приватні власники в 1994 р. склали 94 % акціонерів у таких в минулому державних банках, як “Україна” та “Укрсоцбанк”. Таким чином, банківська система України формувалась у ситуації деструктивного хаосу, але, пройшовши через нього, вийшла на сучасний етап свого конструктивного розвитку. Виходячи з теорії синергетики, будь-яка дисипативна структура, здатна до самоорганізації, формується саме хаотично, і іншого шляху її становлення не існує.

Основоположник синергетики Г. Хакен відзначає, що самоорганізація системи відбувається під впливом безлічі факторів, і одним з найважливіших з них є зміна параметрів зовнішнього середовища [16, с. 45]. *Зовнішнє середовище* розвитку банківських інститутів містить у собі такі соціальні, правові і загальноекономічні умови їхнього функціонування, у яких банки існують, розвиваються і формують стратегію своєї

діяльності. Зовнішнє середовище розвитку банківської системи, з позицій синергетики, виконує наступні *основні функції*:

1. *Генерування ентропійних флуктуацій*. Флуктуаційний вплив можуть здійснити такі фактори зовнішнього середовища розвитку банківських інститутів, як стан економіки країни, неефективна державна економічна політика, відсутність належних правових і соціальних норм, звичаїв і культури ведення банківського бізнесу. Особлива роль у генеруванні ентропійних флуктуацій належить масовому падінню довіри до банківської системи, що може привести до її катастрофи за наступним сценарієм: падіння надійності банків – банківська паніка – масовий відтік депозитів – хаос – банкрутство банківських інститутів.

Невизначеність діяльності банківських інститутів в умовах постійної зміни факторів зовнішнього середовища може бути описана на основі імовірносної математичної моделі, яка може бути записана як:

$$Q = f(B, K, r, t, a, \beta), \quad (2)$$

де B – випадкова величина обсягів грошових вкладів, грн.;
 K – випадкова величина обсягів грошових кредитів, грн.;
 r – обсяг грошового резерву, грн.;
 t – період часу;
 a, β – відповідні процентні ставки (у відносних величинах) вкладів та кредитів.

2. *Функція фактора порядку*. Оскільки із системи в середовище виробляється відтік ентропії й оскільки посилення флуктуацій (навіть ентропійних), приводить систему до межі самоорганізації, зовнішнє середовище виконує функцію фактора порядку. Відомий історик А. Тойнбі з цього приводу пише: “Виклик (*середовища* – В.Р.) спонукає до росту. Відповідаючи на виклик, суспільство вирішує задачу, що постала перед ним, чим приводить себе в більш високий і більш досконалий з погляду структури стан” [15, с. 119-120]. Флуктуації, породжувані зовнішнім середовищем суспільства, А. Тойнбі називав стимулами розвитку [15, с. 121]. Щодо банківської системи це означає, що незважаючи на всі труднощі і хаотичне становлення в умовах, далеких від правового режиму і правопорядку, банківська система в Україні під дією зовнішнього середовища склалася і функціонує, все більше здобуваючи риси цивілізованості і стабільності.

3. *Надання банківській системі її головних цілей і функцій.* Будь-якій системі, у тому числі й банківській, її зовнішнє середовище надає основні цілі і функції, що визначають, яку роль система відіграє в даному середовищі. Як відомо, до головних функцій банківської системи належать: побудова надійної системи грошового обігу та забезпечення стабільності національної валюти, створення умов для активної інвестиційної діяльності і швидкого економічного розвитку, постійна адаптація банківських інститутів до потреб подальшого розвитку економіки. Але необхідно підкреслити, що на сьогодні в розвинутих країнах світу банківська участь в економіці вже не зводиться лише до названих функцій. Головними функціями банківських інститутів все частіше стають їх *соціальні функції*, які направлені на створення умов для індивідуалізації добробуту, можливостей для різних соціальних груп формувати рівень і якість свого життя. Фінансовий фундамент банків, створений із коштів громадян (основного джерела “довгих” грошей для банків) слугує основою захищеності людини через можливості самофінансування поточних чи майбутніх потреб.

При визначенні *структури зовнішнього середовища* синергетика виходить з положення про існування *параметрів порядку*, від яких в першу чергу залежить подальший розвиток системи. Якщо розглянути фазовий простір, у якому лежать змінні, що впливають на розвиток банківської системи, то кількість таких змінних величезна, і всіх їх врахувати дослідник не може. І хоча в історії розвитку економіко-математичних методів був період, коли складні моделі будувалися з використанням тисяч змінних і сотень рівнянь, емпірична значимість таких моделей була не дуже високою, оскільки найменша зміна одного або декількох параметрів робила модель недостовірною. Як показали дослідження в ряді природничих наук, у фазовому просторі є області, в яких досить знати декілька параметрів, щоб зрозуміти те, що відбувається в системі. Іншими словами, існують проєкції на підпростір меншого числа змінних, котрі відбивають, що відбувається у всьому величезному просторі числа змінних. Такі підпростори в синергетиці прийнято називати *руслами*. *Розмірність русла* (чи кількість числа змінних у цій проєкції реальності) невелика. “І якщо для опису реальності є придатне русло, то тут можна будувати досить прості й ефективні теорії, зрозуміти що відбувається, прорахувати варіанти, знаходити ефективні поведінкові

стратегії” [10, с. 12]. Найбільш важливі змінні, що характеризують русло, у синергетиці прийнято називати *параметрами порядку*. Таким чином, використовуючи параметри порядку, складні системи вдається описувати досить просто.

Принцип редукції сотень, тисяч рівнянь у системі до системи рівнянь меншої розмірності ґрунтується на *принципі мінімуму в сильній формі*, чи, інакше, на *принципі “вузького місця”*. Принцип вузького місця ще прийнято називати *принципом простоти*: якщо знайдені дійсно істотні змінні, можна досягти усе більшої простоти описуваного явища. Здавалося б, дослідження спрощеної моделі не може дати більше, ніж дослідження повної моделі: точний результат завжди краще, повніше і точніше “наближеного”. Уся справа в тім, що, як уже зазначалося, в дуже складних системах, які знаходяться під впливом величезної кількості імовірнісних факторів, “точне” рішення вдається одержати дуже рідко, лише в окремих випадках, при суворо визначених наборах коефіцієнтів, які не дають уявлення про поведінку системи в досить широкій області параметрів. У той же час спрощена система, як правило, допускає дослідження в широкій області параметрів. Тому, як пишуть відомі математики, “при аналізі укороченої системи рівнянь наближене рішення виявляється повніше “точного” [1, с. 82-83]. Більшість лауреатів Нобелівської премії з економіки будують досить прості моделі, але їхнє значення визначається саме тим, що в них відбиваються найбільш вагомні *параметри порядку* в розвитку економічних систем, ті русла економічного розвитку, що найбільш адекватно відбивають процеси, які відбуваються у всьому їхньому величезному фазовому просторі. Таким чином, і для розуміння явищ і процесів, і для управління ними треба уміти виділяти невелике число параметрів, що визначають їхній хід, і виявляти взаємозв'язки між ними. Виявивши в розвитку банківської системи параметри порядку, що відповідають руслу, і усвідомивши це, можна діяти розумно й ефективно.

Але в деяких випадках русло закінчується, число змінних, котрі визначають хід економічних процесів, швидко росте, обрії прогнозів зменшуються, з'являється можливість різких змін, прорахувати які не можна. Такі області невизначеності у фазовому просторі одержали назву *області джокерів*, а самі правила, за якими починає поводитися система – *джокерами* (назва пов'язана з гральною картою – джокером, що, залежно від бажання гравця, може стати будь-як іншою картою). У задачах,

побудованих на матеріалі природничих наук, джокери можуть бути зв'язані з тим, що в цій області фазового простору визначальними стають "швидкі змінні", у той час як русла визначалися повільними змінними. Джокер може бути зв'язаний із точкою біфуркації, коли малі флуктуації можуть визначати хід процесу. Але ще більш важливі джокери у сфері економічного розвитку, де величезний вплив набувають фактори випадковості, ігрові моменти, імовірність економічного розвитку, а також суб'єктивно-психологічні фактори. Особливо яскраво ситуація джокерів виявляється на фінансових ринках, де той, хто раніше за інших усвідомлює ситуацію джокера, одержує великі переваги перед тими, хто продовжує думати, що "усе йде нормально". Утворюється стратегія "із утратою безперервності", коли абсурдні, нелогічні, що не впливають з усього минулого, дії, можуть радикально змінити всю ситуацію. Деякі фінансові спекулянти для того, щоб змусити людей діяти усупереч своїм досить очевидним інтересам, переводять ситуацію в область невизначеності (область джокера), що дезорієнтує гравців фінансових ринків і приводить до величезних втрат одних і збагачення інших. На якийсь час замість одного русла, зі своїми параметрами порядку, у свідомості виникає інше, саме те, на яке і розраховували маніпулятори. Цей спосіб впливу на суспільство отримав назву *інформаційного управління*.

Таким чином, у фазовому просторі розвитку банківської системи є області джокерів, у яких випадковість чи ігровий елемент, чи фактор, що не відіграє ніякої ролі в іншій ситуації, може виявитися вирішальним і не тільки вплинути на долю системи, але і стрибком перенести її в іншу точку фазового простору (достатньо згадати недавній факт у вітчизняній банківській історії, коли накопичення і заморожування в кінці 2003 р. на рахунках Держказначейства 4,7 млрд. грн. бюджетних коштів стало однією з причин кризи ліквідності на фінансовому ринку України, спровокувало подорожчання міжбанківських ресурсів з 10-20 % річних на початку листопада 2003 р. до 50-70 % річних на кінець місяця). Дж. Сорос у своїй роботі "Алхімія фінансів" пише про "*рефлексивну економіку*" чи "*інформаційну економіку*", у якій важлива роль належить змінним, котрі можуть мінятися зненацька і стрибкоподібно, різко змінюючи усю фінансову ситуацію в зовсім несподівану сторону. Зрозуміло, що це різко збільшує число варіантів і ступінь

невизначеності, а вибір у таких випадках стає надзвичайно складним, тому що доводиться брати до уваги занадто велику кількість достатньо невизначених і випадкових факторів. Дуже часто на розвиток банківської системи впливають такі фактори, які зовсім не піддаються формалізації: мораль, менталітет, переконання, раніше набутий досвід, що стало предметом *теорії рефлексивного управління*.

На наш погляд, у структурі зовнішнього середовища розвитку банківських інститутів можна виділити наступні основні *параметри порядку*. По-перше, це стан економіки країни, розмір реального ВВП і темпи його економічного зростання, рівень і динаміка доходів населення і підприємницьких структур. По-друге, це рівень розвитку грошового ринку, динаміка валютного курсу. У ситуації української грошової системи негативний вплив на розвиток банківських інститутів здійснює все ще досить низький рівень монетизації економіки. Після проведення грошової реформи 1996 р. він становив усього лише 9,4 %, у той час, як в інших країнах його величина складала від 47 % в Італії до 104 % в Англії. І хоча в 2004 р. коефіцієнт монетизації економіки в Україні зріс до 32,4 %, він все ще залишається одним з найнижчих серед країн Східної Європи (для порівняння в Угорщині він складав у 2000 р. 42 %, у Польщі – 47 %, Чехії – 80 %, Литві – 111 %) [3, с. 6].

Третім фактором синергетичного впливу зовнішнього середовища на функціонування банківської системи є державно-правовий механізм регулювання діяльності банківських інститутів, дієвість законодавчої бази і рівень її розвитку, ступінь довіри клієнтів до банків. За даними НБУ, поза межами банківської системи знаходилось грошової маси в 1995 р. – 37 %, а в 2001 р. – вже 43 %, або 25 млрд. грн. і 20 млрд. дол., що говорить про недостатній рівень довіри населення до банківської системи України.

Важливе значення мають також інституціональні зміни в розвитку банківської системи, створення ряду нових інститутів, які поки що відсутні в Україні: інституту гарантій і поручительств; інститутів інформаційного забезпечення; рейтингових агентств за участю держави; інститутів експертизи комерційних проектів та інших. Мова йде саме про інститути, а не про установи, тому їх відповідні функції можуть виконуватись і самими банками.

В цілому, головна задача зовнішнього середовища розвитку банківських інститутів полягає в тому, щоб отримати якісно нові

макроскопічні властивості банківської системи на основі взаємозв'язку та взаємодії її багатокомпонентних елементів. Ця проблема є однією з головних в економічному аналізі складних відкритих нелінійних систем. Загальний підхід до вирішення цієї проблеми був запропонований у моделі Вайдліха та Хаага [18]. Автори намагаються описати динаміку макроекономічних перемінних, використовуючи імовірнісне описання мікроскладових цього процесу. Динаміка складної системи описується в часовій соціоконфігурації та ситуаційних векторах, взаємодія між якими формує дуже складну поведінку системи. На думку авторів, потенційно відповідний вид динамічного рівняння може бути виражений наступним чином:

$$da(t)/dt = -2\mu [a_0 \operatorname{sh}(\gamma x) + (a - a_1) \operatorname{ch}(\gamma x)] = L(x; a; k), \quad (3)$$

де L – сила реформаторської стратегії, що змушує систему змінюватись;

μ – параметр стратегічної гнучкості, що відбиває гнучкість інвесторів щодо проведеної стратегії;

γ – параметр швидкості тенденції до повороту, зміни;

a_1 – параметр впливу стратегії, позитивний чи негативний;

a_0 – амплітуда стратегії вибору, що використовується як оперативна масштабуюча константа.

Для простоти в систему вводяться змінні $t^* - 2\delta t$ і $\varepsilon = \mu/\delta$. Тоді система може бути записана як:

$$Dx/dt^* = \operatorname{sh}(a + kx) - x \operatorname{ch}(a + kx) = DO^*(x; a, k); \quad (4)$$

$$Da/dt^* = -\varepsilon [\operatorname{sh}(a + kx) - x \operatorname{ch}(a + kx)] =$$

$$= L^*(x; a, k); \quad (5)$$

Проводячи розрахунки, автори моделі показали, що в системі фактично може бути декілька (до п'яти) точок рівноваги, що залежить від зміни параметрів. Якщо ввести в дану систему рівнянь параметри зовнішнього середовища розвитку банківської системи, то можна зробити висновок, що банківська система, як і будь-яка нелінійна відкрита система, може йти у своєму розвитку за різними напрямками, що залежить не лише від стану самої системи, але й від факторів (параметрів порядку) її зовнішнього середовища.

Досвід ряду країн показує, що значний синергетичний ефект впливу зовнішнього середовища виникає через відкритість банківської системи країни до конкуренції з боку іноземних банків. Відкритість банківського сектора визначається кількістю іноземних банків на території країни і їхньою часткою в кредитах, наданих у країні. Своєрідним фактором флуктуації розвитку банківської системи в ряді країн з перехідними економіками стали різні моделі участі іноземного капіталу в банківському секторі. У даний час в більшості країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) і Балтії в національному банківському секторі домінує іноземний капітал, що стало наслідком приватизації великих комерційних банків іноземними інвесторами (табл. 1). Як видно з таблиці, основу банківського капіталу країн ЦСЄ складає іноземний капітал, що значно зміцнило банківську систему цих країн і створило більш сприятливий інвестиційний клімат. В той же час в Україні відкрито лише 7 банків з 100 %-ним іноземним капіталом, і лише в 19 українських банків є певна частка іноземного капіталу [13, с. 67]. У порівнянні з іншими країнами з перехідною економікою це надзвичайно мало.

Таблиця 1 [4, с. 129-130]

Частка іноземного капіталу в акціонерному капіталі банківської системи

Країна	Частка іноземного капіталу в акціонерному капіталі банківської системи, %
Литва	88
Угорщина	60,5
Румунія	69
Словаччина	85,6
Естонія	86,7
Польща	68
Беларусь	8,7
Росія	7,1
Україна (частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків)	11,2

Високий рівень присутності іноземних банків на національному ринку має як свої переваги, так і недоліки. До *переваг* можна віднести наступне: банківська система країни отримує можливість розвивати нові фінансові продукти, одержує доступ до нових банківських технологій; підвищується якість банківських послуг і управління банками, оскільки фахівці іноземних банків мають більший досвід роботи на фінансових ринках; іноземні банки психологічно розглядаються населенням як більш надійні, що збільшує приплив депозитів у банківську систему, і, що є дуже важливим моментом, збільшується обсяг інвестицій в економіку країни. Це дає можливість отримати таку критичну масу інвестицій, яка породжує в економіці так звані “режими з загостренням”, які синергетика розглядає як найважливіший фактор швидкого розгортання та розвитку процесів у нелінійній відкритій системі. *Режими з загостренням* – це процеси, характеристики яких необмежено зростають за останній час. Володіючи деякими ключовими параметрами складної системи і контролюючи їх, а також знаючи ці правила в загальному вигляді, можна стимулювати бурхливі процеси росту, аналоги “економічного і технічного чуда”.

Як показує досвід історії тих країн, де мали місце економічні “стрибки”, для цього потрібно насамперед “вливання” дуже великого капіталу (інвестицій) за досить короткий час. Таким було, наприклад, у післявоєнні роки вливання американського капіталу в економіку ФРН, Японії і Південної Кореї. В наш час такі режими з загостренням мають Китай і Польща. Економічні успіхи останньої значною мірою

визначаються тим, що Польща свого часу отримала дуже великі кредити від ЄБРР на розвиток виробництва та комунальної інфраструктури, а також на приватизацію залізниць. Тільки на будівництво автомагістралі Берлін-Москва Польща отримала 12 млрд. дол. кредиту, на умовах, що протягом 40 років магістраль належатиме ЄБРР, а потім стане власністю Польщі.

Крім того, для високих темпів розвитку економіки необхідно, щоб зростання капіталу було пропорційно не зростанню в першому ступені, а, принаймні, зростанню капіталу в квадраті (нелінійне зростання). Тоді розвиток відбувається відповідно до асимптотичного закону: “нескінченність” досягається за кінцевий час, скажімо, за кілька років, і розвиток стає таким, що прискорює себе сам (самоприскорюється). Важливе значення для створення режимів з загостренням має створення промислово-фінансових груп, головне призначення яких – організаційне зміцнення інтеграції виробництва і фінансової системи. З приєднанням до виробничих та інфраструктурних підрозділів фінансового блоку не просто виникає більш масштабна і могутня структура, але й створюються можливості для вирішення раніше недоступних інвестиційних та інноваційних проблем. Таким чином, формування режимів з загостренням в Україні може бути результатом такого синергетичного ефекту, який можна отримати на основі тісної взаємодії всіх зацікавлених у цьому сторін на макроекономічному (держава), регіональному (місцеві органи самоуправління), галузевому

(промислово-фінансові групи) та мікрорівнях (підприємства та банки).

В той же час значна присутність іноземних банків у банківському просторі країни призводить і до виникнення ряду проблем, і перш за все проблем інституціонального характеру. Так, національні системи нагляду і регулювання банківської діяльності не збігаються з законами інших країн. Тому іноземні банки контролюються з-за кордону і можливості впливу на них з боку Центрального банку країни обмежені. Крім того, іноземні банки схильні кредитувати ринки, що і так швидко розвиваються, а це, як правило, дуже великі підприємства приватного сектора економіки, або насамперед філії великих транснаціональних корпорацій чи спільні підприємства. Зокрема, в Угорщині кілька десятків великих домінуючих транснаціональних корпорацій кредитуються банками, що знаходяться в іноземній власності, у той час як численний національний середній і малий бізнес практично відрізаний від банківського кредитування з боку іноземних банків. В результаті іноземні компанії попадають у привілейоване положення.

Ще однією проблемою домінування іноземного капіталу в національному банківському секторі є небезпечна залежність стану національного ринку від нього. Якщо в країні почнеться глибока криза, капітал іноземних банків може вийти з країни, що ще більше підсилить кризові процеси. Прикладом є досвід Аргентини чи Південної Кореї, де при настанні рецесії банківське кредитування майже припинилось, і почалася масова "утеча" фінансового капіталу з країни.

Проте, як це доведено і теорією і практикою, Україні необхідно залучити в банківську систему іноземний капітал, зберігаючи національний суверенітет банківської системи, оскільки обсяг існуючого банківського кредитування на сьогодні недостатній для розвитку реального сектора економіки, створення в ньому того самого режиму з загостренням, без якого неможливий стійкий економічний розвиток. Створений українсько-європейський консультативний центр із питань законодавства (UEPLAC-BEC) припускає введення в Україні спочатку європейських ліцензій на банківську і страхову діяльність, а потім загальних ліцензій, що дозволить банкам працювати в різних країнах, відкривати свої філії, надавати міжнародні банківські послуги за єдиними стандартами. На порядку денному стоїть питання про адаптацію українського

законодавства до вимог Європейського Союзу, Базельських принципів та Маастрихської угоди.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що ефективний розвиток банківських інститутів значною мірою залежить від функцій та структури зовнішнього середовища. Функції зовнішнього середовища важливо розглянути з позицій синергетики, яка направлена на вивчення нестабільного світу, що швидко змінюється і виходить з положення про те, що без нестійкості, синтезу порядку і хаосу немає реального розвитку. Синергетичні ефекти виникають у процесі взаємодії внутрішніх факторів розвитку банківських інститутів з факторами зовнішніми. Багаторазово підсилюючи один одного, вони дають кінцевий результат набагато більший, ніж дія кожного фактора сама по собі. Розвиток сприятливого зовнішнього середовища значно покращує діяльність банківських інститутів, які у свою чергу здійснюють ефективний вплив на розвиток економіки країни й інші складові свого зовнішнього середовища.

Оскільки банківська система в Україні в порівнянні з розвинутими країнами світу ще не досить розвинута і не здійснює значного впливу на економічний розвиток, до неї необхідно активно залучати іноземні капітали, що дасть змогу створити синергетичний ефект "режимів з загостренням" і збільшити темпи економічного зростання в країні, як це має місце в ряді країн Центральної та Східної Європи та Балтії. В той же час необхідно мати на увазі, що в процесі самоорганізації банки не просто прилаштовуються до діючого зовнішнього середовища, а активно ставлять перед ним відповідні вимоги і доповнюють його необхідними елементами.

Список літератури

1. Васильев В.А., Романовский Ю.М., Чернавский Д.С. Элементы теории диссипативных структур: связь с проблемами структурообразования // Математическая биология развития / Под ред. А.И. Зотина. – М.: Наука, 1982. – 128 с.
2. Вожжова А., Клименко О. Банківський капітал в економіці України // Фінанси України. – 2003. – № 8. – С. 36-40.
3. Гальчинський А. Стабільність гривні та проблема її забезпечення // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 4-11.
4. Головин М. Банковская система Китая на фоне других переходных экономик // Вопросы экономики. – 2003. – № 12. – С. 139-149.
5. Грищенко А. Стабільність грошової одиниці як ціль монетарної політики // Вісник НБУ. – 2002. – № 11. – С. 20-22.
6. Державний комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Консультант. – 2003. – 663 с.
7. Дзюблюк А. Інтеграція банківського і промислового капіталів і кредитні відносини // Економіка України. – 2002. – № 10. – С. 43-50.
8. Евстигнеева Л., Евстигнеев Р. От стандартной экономической теории к экономической синергетике // Вопросы экономики. – 2001. – № 10. – С. 24-40.
9. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и переменны в нелинейной экономической теории: Пер. с англ. – М.: Мир, 1999. – 335 с.
10. Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и системный синтез / Новое в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. – М.: Наука, 2002. – 430 с.
11. Ларионова И.В. Реорганизация коммерческих банков. – М.: Финансы и статистика. – 2000. – 368 с.
12. Меньшиков С.М. Новая экономика. Основы экономических знаний. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 354 с.
13. Основні показники діяльності банків України на 1 лютого 2004 року // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 3. – С. 67.
14. Стельмах В.С., Єпіфанов А.О., Гребенюк Н.І., Міщенко В.І. Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Міщенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: “Знання” КОО, 2003. – 421 с.
15. Тойнби А. Постижение истории: Пер. с англ. – М: Наука, 1991. – 484 с.
16. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах: Пер. с англ. – М.: Мир, 1985. – 423 с.
17. Чешков М. А. Синергетика: за и против хаоса (заметки о науке эпохи Глобальной смуты) // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 125-138.
18. Weidlich W., Haag G. Quatitative Sociology / Springer, Berlin, Heidelberg, 1983.

Summary

On the basis of use of methodology synergetic of the analysis open nonlinear of systems in clause is investigated the basic functions and structure of external environment of functioning of bank institutes and its influence on their reliable and steady development, the necessity of the account of influences of external environment is emphasized at realization of effective economic policy.